

KS. TADEUSZ GRZESIK
Lublin

UWAGI NA TEMAT MIEJSCA POWSTANIA ORAZ AUTORSTWA
QUAESTIONES DISPUTATAE SUPER OCTO LIBROS
PHYSICORUM ARISTOTELIS
ZAWARTYCH W RKP. BJ 688¹

Jednym z ważnych zadań edytora rękopisu średniowiecznego jest próba dokonania ustaleń tożsamości autora dzieła zawartego w tym rękopisie oraz czasu i miejsca powstania dzieła. *Quaestiones disputatae* zawarte w rkp. BJ 688, komentujące *Fizykę* Arystotelesa, których edycja obecnie się finalizuje, nie zapowiadały, po pierwszym zapoznaniu się z nimi, szczególnych trudności pod względem dokonania istotnych dla edycji ustaleń. Tytuł tego dzieła wiąże je z autorem, który jest tu nazywany „Magister Serpens”, oraz informuje, iż zostało ono zredagowane w związku z programem naukowym ustalonym dla studiów filozofii we Wszechnicy Krakowskiej². Edytorowi tego rękopisu pozostawałoby więc tylko zająć się ustaleniem czasu powstania dzieła.

Tymczasem, w wyniku badań nad treścią rękopisu oraz osobą jego autora, wyłoniły się pewne niejasności, dotyczące właśnie miejsca powstania i autorstwa omawianego tu dzieła. Niejasności te, jak również sugestie nowych ustaleń dotyczących miejsca powstania oraz autorstwa *Quaestiones disputatae*, chciałbym pokrótce tu przedstawić.

1. *Miejsce powstania dzieła*

Wydawać by się mogło, że skoro *Quaestiones disputatae* uwzględniały program studiów Uniwersytetu Krakowskiego, a zawierający to dzieło kodeks zachował się tylko w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, to należy sądzić, iż powstały one w Krakowie. Tak też utrzymuje wielu współczesnych mediewistów polskich. Po odczytaniu rękopisu dzieła okazuje się, że autor nigdzie nie

¹ W. Wiśłocki. *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Cz. 1. Kraków 1877-1881 s. 208.

² Rkp. BJ 688 k. 2r.

wspomina Krakowa ani jego Wszechnicy, choć ta ostatnia jest wyraźnie wymieniona w tytule dzieła. Należy wszakże zaznaczyć, że tytuł ten został dopisany ręką inną niż ta, która pisała treść *Quaestiones disputatae*. Na ten fakt zwrócił uwagę w swoim czasie W. Wisłocki³, a ostatnio potwierdzili to, po dokonaniu oględzin rękopisu BJ 688, M. Kowalczyk i M. Zwiercan⁴. To ustalenie zyskuje na znaczeniu w świetle tego, co wyłonią pewne argumenty wewnątrztekstowe, dostrzeżone w samej treści tego dzieła.

Powszechnie przyjętym zwyczajem pisarzy późnego średniowiecza, chcących zilustrować jakąś omawianą przez nich kwestię czy treść, było stosowanie przykładów wziętych z najbliższego swego otoczenia. Autor *Quaestiones disputatae* sięgnął również po takie przykłady, którymi są: rzeka Wełtawa (rkp. BJ 688 kk. 8vb, 38rb, 48va), zamek praski (tamże k. 48va) oraz wieże kościoła św. Galla (tamże k. 47va). Przytoczone przykłady wydają się być wystarczającym argumentem, iż Praga była miejscem powstania tego dzieła.

Na podstawie wyżej wymienionych argumentów wewnątrztekstowych należy uznać *Quaestiones disputatae* zawarte w rkp. BJ 688 za „*Quaestiones Pragenses*”, co wcale nie wyklucza tego, że pisane w Pradze mogły później być wykorzystane na wydziale *artium* Wszechnicy Krakowskiej. W tej sytuacji uzasadniony byłby fakt dopisania inną ręką tytułu do treści omawianych *Quaestiones disputatae*.

2. Autorstwo dzieła

Według dotychczasowych badań sprawa autorstwa omawianego tu dzieła wydawała się rzeczą już ustaloną. Przeglądając bowiem kodeks zawierający *Quaestiones*, można stwierdzić, że w trzech miejscach jest wymieniony autor: na oprawie kodeksu czytamy: „*Exercitia Physicorum mgri Serpentis*”, na k. 1v: „*Exercitia sive cursus Philosophiae Naturalis Magistri Serpentis Almae Universitatis Cracoviensis*”, a w samym tytule dzieła, dopisanym na k. 2r: „*Exercitium librorum Physicorum magistri Serpentis editionis per titulos et per conclusiones iuxta cursum Almae Universitatis Studii Cracoviensis*”. Kim był jednakże ów „*Magister Serpens*”?

Współcześni mediewiści polscy przyjmują, że „*Serpens*” to łacińskie tłumaczenie „*Wężyka*” oraz, co za tym idzie, że „*Magister Serpens*” to nikt inny jak Andrzej Wężyk, dominikanin, który studiował w Pradze i tamże w 1397 r.

³ Jw.

⁴ W rozmowie z autorem niniejszego artykułu (marzec-maj 1991 r.).

został bakałarzem *artium*⁵. Kontynuował studia w Krakowie, tam też w 1403 r. został promowany na magistra *artium*⁶. Zatem autorem dzieła komentującego *Fizykę* Arystotelesa w rkp. BJ 688 wydaje się być Andrzej Wężyk OP.

Z takim jednak ustaleniem nie zgadzają się opinie wcześniejszych mediewistów polskich. Podając opis omawianego komentarza w swoim *Katalogu*, W. Wisłocki nie utożsamia Serpensa z Wężykiem⁷. J. Fijałek, wzmiankując postać Wężyka w jednej ze swoich prac, zwraca uwagę na to, że nazwisko jego znane jest w różnych odmianach, np.: Wanszik, Wanszyk, Waszyk, Wązik, a nawet Marzik. Autor nie wspomina o żadnym łacińskim tłumaczeniu tego nazwiska⁸. Co więcej, tam gdzie pisze o twórczości pisarskiej i naukowej Wężyka, nie łączy z Wężykiem żadnego dzieła komentującego *Fizykę* Arystotelesa.

Najciekawsze w poruszanej tu problematyce wydaje się stanowisko K. Michalskiego CM, które – jak sędzę – stanowi pewien przełom w ustalaniu tożsamości Serpensa, a co za tym idzie, autorstwa omawianego komentarza. On też pierwszy, jak się wydaje, połączył z sobą te dwie postacie: „Magister Serpens” i „Andrzej Wężyk OP”. Niemniej w pierwszym swoim dziele, w którym wymienia Serpensa, niepewność, która go nurtuje co do tożsamości omawianego tu autora, każe mu postawić obok Serpensa w nawiasie nazwisko „Wężyk” ze znakiem zapytania⁹. W 1925 r. ukazuje się następna praca Michalskiego, w której wymienia Serpensa, a obok nazwisko „Wężyk”, tym razem już bez znaku zapytania. Oznacza to, iż stawia on znak równości między tymi nazwiskami¹⁰. W jeszcze innym, późniejszym artykule Michalski wymienia Serpensa jako zwolennika nowej teorii *impetus*, dodając przy tym, że ów magister „się przezwiał w Ms. B. Jag. 688 z łacińska Serpens, a w rzeczywistości nazywał się Wężykiem i nosił habit dominikański”¹¹.

⁵ *Liber decanorum facultatis philosophiae Universitatis Pragensis ab anno X-ti 1367 usque ad annum 1585*. W: *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*. T. 1. Pars 1. Praeae 1830 s. 327.

⁶ *Statua necnon Liber Promotionum Philosophorum Ordinis in Universitatis Studiorum Jagiellonica ab anno 1402 ad annum 1845*. Ed. J. Muczowski. Cracoviae 1849 s. 3.

⁷ Wisłocki, jw.

⁸ N. J. Fijałek *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w.* „Rozprawy Akademii Umiejętności” Seria 2. T. 14. Kraków 1899 s. 55, 114, 182.

⁹ K. Michalski. *Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce*. „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń AU w Krakowie” 21:1916 nr 10 s. 9.

¹⁰ Tenże. *Tekst, osobistość, szkoła i prąd w filozofii średniowiecznej*. W: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu. 6-8 grudnia 1925*. Sekcja V. Lwów 1925 s. 12.

¹¹ Tenże. *Prądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*. „Nasza Myśl Teologiczna” 2:1935 s. 32.

Na podstawie wyżej wymienionych prac K. Michalskiego można przypuszczać, że swoje utożsamienie Serpensa z Wężykiem uzasadniał względami etymologicznymi. Skoro Michalski nie wyjaśnia ani nie uzasadnia inaczej swojego stanowiska w tej sprawie w żadnej ze swoich prac, wolno przypuszczać, iż jego wypowiedź ma raczej charakter hipotezy bazującej jedynie na podobieństwie nazwisk. Nie wydaje się to być wystarczającym argumentem do przyjęcia tej hipotezy.

Większość późniejszych mediewistów polskich przyjęła od Michalskiego utożsamienie Serpensa z Wężykiem, jak również jego opinię o autorstwie *Quaestiones disputatae*.

Ze współczesnych jedynie M. Markowski, który więcej niż ktokolwiek inny poświęcił miejsca w swoich pracach omawianym tu *Quaestiones disputatae*, nawiązuje do sprawy tożsamości Serpensa. Twierdzi on, że Wężyk był również nazywany Serpens¹². Autor ten nie podaje jednak żadnych danych źródłowych na poparcie swojej tezy. Można jedynie przypuszczać, że racja uznania takiego twierdzenia przez Markowskiego nie odbiega zasadniczo od stanowiska Michalskiego.

Pewnym *novum* wniesionym przez Markowskiego do omawianego zagadnienia może być sugestia, iż „Serpens” to przydomek albo *nom de plume* Andrzeja Wężyka.

Jakkolwiek sugestia Markowskiego wydawać by się mogła prawdopodobna, należało jednakże dalej szukać pewniejszego argumentu, by móc sprawę tożsamości Serpensa definitywnie ustalić. Okazją ku temu stały się oględziny dwóch kodeksów należących do zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Obydwa kodeksy (nr 376 i 818) należały w swoim czasie do Andrzeja Wężyka, a ich opisy podaje w swoim *Katalogu W. Kętrzyński*¹³.

W *explicit* kodeksu nr 818 (f. 149v) czytamy: „Explicit tabulatio libri beati Augustinus [sic!] *De lapsu mundi* per fratrem Andream Wanszyk ordinis praedicatorum. Benedictus Deus”. Kodeks nr 376 ma na początku (f. 1r) dopisek, który głosi: „Iste est liber fratris Andreae Wanszyk”, a słowa te zostały dopisane rubryką. Pod koniec tego kodeksu (f. 232v) czytamy: "Anno Domini M^oCCCC^oVIII^o post festum sanctae Margarethae virginis, frater Andreas Wanszyk ordinis praedicatorum hunc librum emit pro una sexagena in studio pragensi. Mili gospodne raczi pomocz. Maria mater Christi sis auxiliatrix mihi tristi.

¹² M. M a r k o w s k i. *Subiektywne i obiektywne ujęcie liczby przez Fizyków Krakowskich XV wieku*. „Studia Mediewistyczne” 23:1984 z. 1 s. 46.

¹³ *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. T. 1-3. Lwów 1881-1898 – t. 2 s. 436, t. 3 s. 270.

Scripsi libellum sive¹⁴ manibus finivi illum”. Zaznaczyć należy, że w podanym wyżej tekście słowa od *Anno Domini* do *Mili gospodni raczi pomocz* są pisane rubryką.

Na temat związku wyżej wymienionych kodeksów z Andrzejem Wężykiem J. Fijałek utrzymuje, że kodeks B. Ossol. 376 „był własnością naszego dominikanina Wężyka, co nadto własnoręczny poświadcza jego zapisek na k. pierwszej” oraz że „dokonane przez niego wyciągi z dzieł św. Augustyna, mieszczą się w innym rękopisie tejże bibl. Ossolińskich nr 818”¹⁵.

Jeżeli, jak twierdzi Fijałek, kodeks nr 376 zawiera na pierwszej karcie własnoręczny zapisek Wężyka, to wydałoby się rzeczą wskazaną porównanie próbki jego pisma z ręką, którą pisane były *Quaestiones disputatae* zawarte w rkp. BJ 688, a przypisywane autorstwu Wężyka. Po dokonaniu takich oględzin i porównania można orzec, co następuje:

1° Tekst *Quaestiones disputatae* był pisany ręką różną od tej, którą pisano treści dzieł związanych z Wężykiem i które to zachowały się w kodeksach B. Ossol. 376 i 818.

2° Stwierdza się podobieństwo w napisaniu tytułu do *Quaestiones disputatae* na k. 2r¹⁶ oraz tekstu w formie dwóch dopisków na k. 1r kodeksu B. Ossol. 376¹⁷. Świadczą o tym podobieństwa następujących liter: *b, c, e, i, n, o, p, t*. Szczególną uwagę zwróciły na siebie zwłaszcza następujące litery: *l* w wyrazach „librorum – liber” oraz *s* końcowe w wyrazach „editionis, titulos, conclusiones – fratris”.

3° Dopiski na k. 1ra-b kodeksu B. Ossol. 376 są pisane rubryką, dopisany zaś tytuł na k. 2r w rkp. BJ 688 atramentem zwykłym.

Wyżej poczynione spostrzeżenia pozwalają wyciągnąć pewne wnioski dotyczące sprawy autorstwa *Quaestiones disputatae* oraz tożsamości Magistra Serpensa/Andrzeja Wężyka.

Jeśli dopiski na k. 1ra-b kodeksu B. Ossol. 376 wyszły spod ręki Andrzeja Wężyka, to podobieństwo tego pisma do charakteru pisma w tytule dopisanym na k. 2r kodeksu BJ 688 świadczy o tym, że napisany był on również przez Andrzeja Wężyka. Uznać należy także fakt, że obydwie te kodeksy były w

¹⁴ Zamiast *sive* czytaj: *sine*. Por. H. B i e g e l e i s e n. *Ilustrowane dzieje literatury polskiej*. T. 2. Wiedeń [b.r.w.] s. 33-34: "Wśród owych osobliwych rękopisów zwracają uwagę księgi łacińskie jak kazania, dzieła z zakresu matematyki i filozofii 'bez rąk pisane', kończące się zazwyczaj wierszem; jak na przykład: [...] Skończyłem księgę, bez rąk ją pisałem”.

¹⁵ F i j a ł e k, jw. s. 113 przyp. 7.

¹⁶ Patrz wyżej: s. 2-3.

¹⁷ Dopisek na k. 1ra brzmi: „Incipit continua glossa sancti Thomae super Matthaeum”. Dopisek na k. 1rb brzmi: „Iste est liber fratris Andreae Wanszyk”.

posiadaniu człowieka, który raz nazywa się „Frater Andreas Wanszyk”, a innym razem „Magister Serpens”.

Można przy tej okazji snuć pewne domysły, dlaczego w różnych dziełach ta sama osoba nazywa się inaczej. Prawdopodobnie dlatego, że wyżej wspomniane dzieła pochodzą z różnego okresu życia Andrzeja Wężyka. Wcześniejszym zatem dziełem wydają się być *Quaestiones disputatae*, gdyż sposób przezwania się Wężyka świadczy o tym, iż wówczas należał jeszcze do stanu świeckiego.

Sprawa związku Andrzeja Wężyka z dziełami zawartymi w rkp. B. Ossol. 376 i 818 jest prosta. W pierwszym mamy podaną informację, że dzieło to należało do Wężyka; przytoczone są nawet okoliczności, w jakich Wężyk dokonał jego zakupu. Drugie dzieło, B. Ossol. 818, podaje w eksplicie swego autora: „Tabulatio libri [...] per fratrem Andream Wanszyk ordinis praedicatorum”. Najbardziej skomplikowane wydaje się określenie jakości związku Wężyka z *Quaestiones disputatae* BJ 688, w ich eksplicie bowiem nie figuruje żaden autor. „Magister Serpens” pojawia się dopiero w dopisanym później tytule tego dzieła. Tytuł ten brzmi: „Exercitium librorum *Physicorum* magistri Serpentis editionis per titulos et per conclusiones iuxta cursum Almae Universitatis Studii Cracoviensis”. Rozumienie tego dopisanego tytułu może być dwojakie:

1° albo owo *Exercitium*, które miało za swój przedmiot *Fizykę* Arystotelesa, było rzeczywistym dziełem Serpensa, zedytowanym wedle obowiązującego wówczas programu studiów na Uniwersytecie Krakowskim;

2° albo dzieło to nie było napisane przez Serpensa, a raczej dostosowane w taki sposób, aby uwzględnić dany program studiów.

Zwrot: „magistri Serpentis editionis” wydaje się wskazywać bardziej na edytorski niż na autorski związek Serpensa z *Quaestiones disputatae*. Jakimi argumentami uzasadnia się taki pogląd?

1° Opierając się na zwyczaju stosowanym przez Wężyka w wypadku dwóch dzieł z B. Ossol., wiemy, że wówczas gdy dane dzieło nie było jego autorstwa, ale tylko jego nabytą własnością, Wężyk zaopatrywał rękopis odpowiednim dopiskiem. Natomiast tam, gdzie chodziło o dzieło, którego był autorem, Wężyk nie omieszkiał tego podać w eksplicie.

2° Rękopis BJ 688 nosi na sobie liczne znaki edytorstwa, pochodzące z XV w., przeważnie w postaci podkreśleń *in rubro* początkowych wyrazów kwestii oraz pierwszego wyrazu nowego zdania (zwrócili na to uwagę w swoim czasie R. Dudak i K. Wójcik¹⁸); nie brak tam też marginaliów, przekreśleń, poprawek, dopisania brakujących słów.

¹⁸ *Opis rękopisu BJ 688*. Warszawa 1960 (maszynopis w zbiorach Zespołu Historii Polskiej Filozofii Średniowiecznej PAN).

3. *Konkluzje*

Z dociekań poczynionych nad poruszonymi tu zagadnieniami należy wyciągnąć następujące wnioski:

1° *Quaestiones disputatae* zawarte w rkp. BJ 688 powstały w Pradze. Są to zatem „*quaestiones Pragenses*” i nieściśle wydaje się określenie ich mianem „komentarza krakowskiego”.

2° Słusznym wydaje się uznać, że Magister Serpens i Andrzej Węzyk to jedna i ta sama osoba. Teza Michalskiego o tożsamości tych postaci zostaje potwierdzona przez podobieństwo charakteru pisma występującego w dziełach zawartych w BJ 688 oraz B. Ossol. 376 i 818.

3° Niepewne jest autorstwo *Quaestiones disputatae* BJ 688. Związek Andrzeja Węzyka z tym dziełem ma, jak się wydaje, charakter bardziej edytorski aniżeli autorski. Słuszniejsze zatem byłoby zachowanie pewnej ostrożności w wypowiedaniu się o autorze tego dzieła, dopóki nie będziemy dysponowali argumentami, które mogłyby w sposób przekonujący rozstrzygnąć tę sprawę. Jako dopuszczalny tytuł tego dzieła można by uznać: „*Quaestiones disputatae, quae cuidam magistro Serpenti attribuuntur*”.

NEW PROPOSITIONS CONCERNING THE PLACE OF ORIGIN AND THE AUTHORSHIP
OF THE *QUAESTIONES DISPUTATAE SUPER OCTO LIBROS PHYSICORUM ARISTOTELIS*
CONTAINED IN MS NO. BJ 688

S u m m a r y

Most present-day Polish medievalists consider the *Quaestiones disputatae*, contained in MS no. BJ 688 of the Jagellonian Library in Cracow, to be a work written by Andrew Wężyk OP alias „Magister Serpens”. Some, as for instance M. Markowski, even call it a Cracovian commentary.

The author of this paper traces the history of the question of authorship and place of origin of these *Quaestiones disputatae*.

Recent research advocates a revision of opinions as regards these two problems.

Firstly, Cracow should no longer be considered as the place of origin of this work. Ample evidence stems from the text of this work, proving that it was written not in Cracow, but in Prague.

Secondly, there is some doubt as to how one should treat the heading on f. 2r which, as some scholars have remarked, is an adscription and cannot therefore be considered as part of the original text of this work (W. Wisłocki, M. Kowalczyk, M. Zwiercan). Until now, this heading seems to have been accepted as the title of the work and, it being treated as such, has resulted in the doubtful interpretations of these problems in the past. Yet although a later addition to the work, the heading on f. 2r gives us a clue as to the true role of the alleged author of this work: the expression „magistri Serpentis editionis” found in this heading, as well as numerous editorial signs in the text of the work all dating from the same epoch as the heading, suggest that the person mentioned in it was not so much the author of the *Quaestiones disputatae* BJ 688 but rather their editor.

The paper concludes by proposing that one should refrain from using the adscription on f. 2r of this work as its title. Until more data is available regarding the authorship of this work, it should be known under the following title: *Quaestiones disputatae, quae cuidam magistro Serpenti attribuuntur*.

Summarized by Tadeusz Grzesik